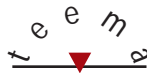

Jarkko Saarinen

Luontomatkailu metsän käyttömuotona

Suomessa luontomatkailu on metsien monikäytön tutkimuskentässä varsin tuore käsite ja tutkimuskohde. Ilmiönä ja ihmisten vapaa-aikaan liittyvänä toimintona sillä on kuitenkin jo historiaa takanaan. Ennen 1990-luvun vaihdetta nykyistä luontomatkailua kutsuttiin tutkimuksen ja metsänhoidon yhteydessä pääasiallisesti luonnon virkistyskäytöksi tai retkeilyksi. Nämä termit eivät ole poistuneet käsittekartalta, mutta niiden käyttö on nykyisin vähentynyt.

Vapaa-ajan retkeily ja metsien virkistyskäyttö alkoi Suomessa laajamittaisemmin ja organisoidusti 1920- ja 1930-luvuilla. Retkeilytoiminnan käynnistämistä maahamme suunniteltiin ja lopulta perustettiin ensimmäiset kansallispuistot vuonna 1938 (mm. Pyhätunturi ja Pallas-Ounastunturi), joiden perusteluissa matkailulliset tekijät olivat keskeisiä. Yhteiskunnallisessa keskustelussa metsien virkistyskäyttöön ryhdyttiin kiinnittämään enenevässä määrin huomiota vasta 1960- ja 1970-luvuilla. Kiinnostuksen taustalla oli vapaa-ajan ja elintason nousua seurannut metsien virkistyskäytön voimakas kasvu. Se puolestaan johti lisääntyvään tarpeeseen rajata alueita ja niiden käyttömuotoja nimenomaan virkistyskäytön tarpeita silmällä pitäen. Virkistyskäyttö ja luonnonsuojelu koettiin tässä suhteessa eräänlaisina liittolaisina ja toisaalta virkistyskäytön ja laajemmin metsän monikäytön nähtiin ikään kuin automaattisesti ”uutena” käyttömuotona sulkevan muita ja ”aiempia” toimintoja pois. Esimerkiksi Pekka Kilkki totesi vuonna 1970 metsäylioppilaiden julkaisussa (s. 96): ”...on nähdäkseni vähintäänkin kevytmielisiä lähteä poistamaan metsä-

talouden luonnolle aiheuttamia häiriöitä korvaamalla puun tuottamiseen tähtäävä metsätalous massaturismilla.” Virkistyskäytön lisääntymisen aiheuttama muutospainne aiheuttikin sekä käytännöllisiä että erityisesti periaatteellisia ristiriitoja. Samalla se loi kuitenkin osaltaan pohjaa ja tarpeen nykyisille monitavoitteisen ja alue-ekologisen metsäsuunnittelun lähtökohdille.

Ristiriitojen ilmenemisen, yhteiskunnallisen keskustelun ja virkistyskäytön kasvun seurauksena metsän monikäyttöllinen tutkimustoiminta saatiin käyntiin. Varsinainen tutkimusbuumi on kuitenkin koettu vasta 1990-luvun taitteessa ja sen jälkeen. Sen taustalla vaikutti yleinen kansainvälinen matkailukehitys, jossa luonto, ekologisuus ja kestävyys nousivat keskeisiksi trendeiksi. Samalla luonnon vetovoimaan perustuva matkailu alkoi kansainvälisesti kasvaa muita matkailun osa-alueita voimakkaammin, mikä oli omiaan korostamaan metsäluonnon matkailukäytön merkitystä. Suomessa tämä kehitys on ilmeisesti lähtenyt taloudellisessa mielessä käyntiin vasta aivan viime vuosina. Luonnon matkailullinen markkina-arvo ilmenee myös kansallispuistojen hoidon ja käytön suunnittelussa siten, että aiemmin kävijöiksi kutsuttuja retkeilijöitä nimitetään nykyisin luontomatkailun kehittämisen yhteydessä asiakkaisiksi.

Käsiteviidakkoon

Metsäluonnon matkailukäytöstä puhuttaessa käyteen melko vaihtelevaa termistöä ja käytettyjen kä-

sitteiden sisältöä vaikuttaa osin vakiintumattomalta. Toisaalta se on tyyppillistä muillekin monitieteisille tutkimussektoreille. Yleistäen ja yksinkertaisesti määriteltynä luontomatkailulla tarkoitetaan matkailua, joka oleellisista osiltaan perustuu luonnonympäristöihin ja niiden vetovoimaisuuteen. Matkailun yhteydessä luonnonympäristöt voivat käytännössä tarkoittaa hyvinkin eri tyyppisiä kohteita esimerkiksi luonnontilaisuudeltaan. Luontomatkailukohteina voivat toimia maaseudun maatilamajoituspaikat, erämaa-alueet, kansallispuistot, luontokeskukset tai vaikkapa Lapin matkailukeskukset satoine ja tuhansine hotellivuodepaikkoinen. Luontomatkailukin on pitkälti osa modernia mielikuva- ja kulttuuriteollisuutta.

Toisin kuin ekomatkailu, luontomatkailu ei sellaisenaan sisällä ajatusta itse luontokohteen suojelusta. Ei ainakaan perinteisessä lainsäädännöllisessä mielessä. Ehkäpä juuri ekomatkailuun kytkeytyvän luonnonsuojeluideologian vuoksi Matkailun edistämiskeskus (MEK) ei ole suosittelut – ”hyväksynyt” – termin käyttöä Suomessa esimerkiksi matkailumarkkinoinnissa (Matkailun edistämiskeskus 1993). Sen tilalle MEK tarjoaa ympäristöä säästävän matkailun termiä, joka liittyy yleisemmin kestävän matkailukehityksen ja kestävän kehityksen päämääriin ilman yksityiskohtaisia matkailun kehittämistä sääteleviä sitoumuksia. Kuten kieleen yleensäkin, luontomatkailun ja kestävän matkailun käsitteisiin liittyykin vallankäytöllisiä piirteitä, jotka konkretisoituvat viimeistään luontomatkailun kohdealueiden maankäytön suunnittelussa.

Metsäluonnon matkailukäytön yhteydessä mielenkiintoinen, varsin uusi ja vähän käytetty käsite on metsämatkailu. Se on lähinnä Pohjoismaissa käytetty termi, jota Suomessa on hyödyntänyt mm. Mirja Turunen (1995). Hänen mukaansa metsämatkailu on talousmetsiin suuntautuvaa matkailua, jossa pyritään yhteensovittamaan matkailulliset ja metsänhoidolliset tavoitteet. Lisäksi hän kytkee metsämatkailun mm. osaksi luonnon monimuotoisuuden säilyttämisen ja kestävän kehityksen päämääriä. Hieman vähemmän kunnianhimoisesti metsämatkailu voidaan toisaalta nähdä yhtenä luontomatkailun muotona, jossa merkittävä osa matkailijoille pääosin luonnonympäristössä tarjottavasta tuotteesta perustuu erilaisiin metsän talouskäytön menneisiin ja nykyisiin muotoihin. Näin ollen metsämatkailu

ei ole vain matkailua metsäluontoon, vaan matkailua metsään kulttuurisena, paikallisyhteisöllisenä ja -taloudellisena kohteena. Tämänkaltaisen luontomatkailun kehittäminen ei ole niinkään ymmärrettävissä syrjäseutujen metsätaloutta korvaavana, vaan sitä osaltaan tukevana matkailun muotona. Luontomatkailun yhteydessä metsää ei kuitenkaan yleensä ensisijaisesti nähdä metsätalouden eri muotojen kautta. Tämä aiheuttaa haasteita metsämatkailun laajemmalle kehittämiselle.

Luontomatkailun metsä

Metsä herättää sanana ihmisissä erilaisia mielikuvia ja tuntemuksia, ja metsään liitetään usein myös toisistaan poikkeavia arvokäsityksiä, asenteita ja toimintoja. Filosofi Juhani Pietarinen (1987) on ryhmitellyt ihmisten ja siten myös erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden suhdetta metsäluontoon neljän perusasenteen kautta: utilismin, humanismin, mystismin ja naturismin. Niiden keskeinen sisältö ilmenee tiivistetysti taulukosta 1. On syytä korostaa, että ryhmittelyssä on kyse metsäasenteiden ideaalityypeistä, jotka ei välttämättä aivan sellaisenaan ole löydettävissä reaali maailmasta, esimerkiksi ihmisten mielipiteistä. On myös hyvin todennäköistä, että ihmisillä on metsäluontoon liittyviä asenteita ja mielipiteitä, jotka viittaavat useampaan kuin yhteen edellä mainituista perusasenteista.

Konkreettisemmin ajatellen metsä voidaan nähdä esimerkiksi luonnontieteellisesti rajattavissa olevana ekosysteeminä, luonnonsuojelullisena kohteena, (metsä)taloudellisena yksikkönä, retkeilyalueena tai metsään kytkeytyvien historiallisten merkitysten kautta hahmottuvana inhimillisenä kulttuurimaisemana. Vaikka *naturismi* viittaa Pietarisen metsäasenteista sanana selvimmin matkailuun, se lienee niistä ainoa joka ei kytkeydy eikä ole kytkettävissä metsän luontomatkailukäyttöön. Matkailuelinkeinolle metsä edustaa ensisijaisesti ja luonnollisesti taloudellisia arvoja, mutta toiminnassaan ja markkinoinnissa luontomatkailu pyrkii nimenomaan hyödyntämään muitakin metsään liittyviä kulttuurisia arvoja.

Luontomatkailu ja laajemmin koko matkailusektori ei kuitenkaan ole vain passiivinen erilaisten kulttuurissamme ilmenevien metsään kohdistuvien

Taulukko 1. Neljä asennetta metsäluontoon (muokattu Pietarinen 1987 pohjalta).

	Päämäärä	Perustelu	Metsäkuva
Utilismi (tuotantokeskeisyys)	Yhteiskunnan ja ihmisten korkea hyvinvointi tuotantoa lisäämällä	Ihmisen rajaton oikeus käyttää luontoa hyvinvointiinsa ja tuotantotoimintaan	Energia- ja raaka-ainevarasto
Humanismi (ihmiskeskeisyys)	Ihmisen ja yhteiskunnan henkinen tasapaino ja täydellistyminen	Ihmisen rajaton oikeus käyttää luontoa edistämään täydellistymistään	Arvokas mahdollisuus, jota ihmisen tulee toiminnallaan kehittää kestävästi
Mystismi (jumalkeskeisyys)	Ihmisen ja luonnon ykseys	Ihmisen elämän korkein arvo on luonnon pyhyden tavoittelu	Perusolemuksestaan suuri henkinen kokonaisuus
Naturismi (luontokeskeisyys)	Luonnon itseisarvoisen toiminnan turvaaminen	Kaikki eliöt ovat (yhtä) arvokkaita – ihmisellä ei ole erityisasemaa	Itseisarvon omaava ekologinen kokonaisuusjärjestelmä

asenteiden ja arvostusten hyödyntäjä. Se myös osataan muokkaa olemassa olevia asenteita ja tuottaa uusia metsään ja niiden käyttöön kytkeytyviä mielikuvia ja arvostuksia. Näin ollen matkailun kehittäminen ja sen mukanaan tuomat muutokset saattavat aiheuttaa paikallistasolla – matkailun kohdealueilla ja niiden lähiympäristöissä – ristiriitoja.

Luontomatkaillen kehittämisen alueellisia riitasointuja

Metsäluontoon kohdistuvien ristiriitojen historian katsotaan olevan yhtä pitkä kuin metsien käytön historia. Ristiriitojen luonne on kuitenkin ajan saatossa muuttunut. Nykyisin käyttömuotojen väliset ongelmat liittyvät keskeisimmin metsätalouden puuntuotannollisten tavoitteiden ja luonnonsuojelun, erityisesti metsäluonnon monimuotoisuuden turvaamisen välisiin ristiriitoihin. Niiden lisäksi metsätalouden sekä luonnonsuojelun ja metsän monikäytön eri muotojen välillä esiintyy konflikteja, mutta toki yhteisiäkin intressejä (Saastamoinen ja Kajala 1995). Tämä koskee myös luontomatkailla ja sen suhdetta metsätalouteen ja luonnonsuojeluun.

Koko matkailutoimialalle ja erityisesti siihen olennaisesti liittyvälle markkinoinnille on ominaista kohdealueiden luonnon ja kulttuurin piirteiden visualisointi ja estetisointi. Tämä prosessi hyödyntää ja tuottaa matkailukokemusta ja matkailijoiden mielikuvia heidän oman kulttuurinsa ja elinympäristönsä arvostusten pohjalta. Tältä pohjalta syntyneiden nostalgisten elementtien ja luonnonympäristön matkailullisten kulissien tuottaminen ja hyödyntäminen ei sinällään ole negatiivista. Esimerkiksi Saariselän matkailukeskus, jossa on noin 7 000 vuodepaikkaa, lukuisia hotelleja, ravintoloita, kylpylä jne., pyrkii yhä näyttäytymään matkailijoille luontomatkaillukohteena erilaisten luontoaktiiviteettien ja -mielikuvien kautta. Mainonnan lisäksi tämä ilmenee mm. matkailukeskuksen tienvarsien ja piha-alueiden reunan ”istutettuina” kelopuina. Suomalaisille lapinmatkailijoille nämä kulissit viittaavat erämaiseen ja lähes koskemattomaan luontoon. Sen sijaan keski-eurooppalaisissa matkailijoissa pystyyn kuolleet puut herättävät muunkin kaltaisia mielleyhtymiä liittyen mm. Kuolan ilmansaasteisiin.

Edellä kuvattu eri ihmisryhmien metsäluonnon kulttuuriseen tulkintaan ja arvottamiseen kytkeytyvä ero muodostaa periaatteellisella tasolla yhden keskeisen perustan luontomatkaillen kehittämisen ja

metsän muiden käyttömuotojen välisille ristiriidoille. Luontomatkailussa ei ole pyrkimys tuottaa matkailuympäristöjä ja -toimintoja ensisijaisesti – tai pahimmillaan lainkaan – paikallisille ihmisille tai keskimäärin kansalaisille, vaan maksaville asiakkaille. Kuluttajille heidän ehdoillaan ja heidän tarpeistaan lähtien. Tämä on tietystä mielessä itsensä selvää, sillä jo matkailun määritelmän mukaisesti asiakkaat ymmärretään ulkopaikkakuntalaisiksi, jotka tuovat aluetalouteen sen ulkopuolista rahaa. Mutta jos luontomatkailupalvelujen tuottajien/kuluttajien sekä paikallisten ja kansalaisten intressien, metsän käyttömuotojen, mielikuvien ja arvostusten väliset erot ovat merkittäviä syntyy väistämättä ristiriitoja. Samoin luontomatkailun eri asiakasryhmien välille saattaa syntyä samasta syystä konflikteja, jollei erilaisia ryhmiä pyritä esimerkiksi eriyttämään ajallisesti ja paikallisesti matkailusuunnittelun keinoin.

Luontomatkailu ja sosiaalinen kestävyys

Luontomatkailun kehittämiseen yksipuolisesti matkakohteen ulkopuolisten metsä- ja luontoarvojen pohjalta saattaa siis pahimmillaan ja ainakin periaatteessa liittyä alueelliseen epäoikeudenmukaisuuteen ja epätasa-arvoiseen kehitykseen viittaavia elementtejä. Toisaalta on muistettava, ettei metsäluonnon hyödyntämisen ristiriidoissa ainut ongelma suinkaan ole itse ristiriita vaan sen ratkaiseminen: Kenen ehdoilla metsien käytön kysymykset lopulta ratkaistaan, millä perusteilla käyttömuotojen väliset arvotukset ja tavoitteet määritellään, miten mahdolliset taloudelliset menetykset kompensoidaan, kompensoidaanko lainkaan, millä arvoilla ja aikavälillä eri käyttömuotojen välisiä hyötyjä ja haittoja tarkastellaan jne. Nopeasti muuttuvassa ja mureksessa olevan alue- ja metsäpolitiikan aikana luonnon matkailullisessa hyödyntämisessäkin keskeiselle sijalle nousevat luontomatkailun ja muiden metsän käyttömuotojen paikalliset vaikutukset ja niiden huomioiminen ja arvottaminen aluekehityksen päätöksenteossa.

Paikallisuuden huomioimiseen viittaa jo metsälain tarkoituksissa korostettu metsien hoidon ja käytön sosiaalisen kestävyuden vaatimus (Metsälaki 1996). Myönteisesti tarkasteluna luontomatkailun

ja erityisesti metsämatkailun kehittäminen syrjäseuduilla työvoimavaltaisena metsän käyttömuotona kytkeytyy positiivisessa mielessä metsien käytön sosiaaliseen kestävyuteen. Jo tällä hetkellä esimerkiksi Lapin matkailu, joka pääasiallisesti perustuu maakunnan luonnon vetovoimaisuuteen, työllistää enemmän kuin mikään muu alueen luonnon hyödyntämiseen perustuva elinkeinosektori (Saarinen ym. 1996, s. 80). Sosiaalisen ja paikallisen kestävyuden näkökulmasta juuri työllisyysvaikutukset lienevät kuvaavampi mittari kuin esimerkiksi Eumääräiset raha-arvot tai valuuttavirrat. Sinällään metsätalouden tai luontomatkailun kehittämisen sosiaalinen kestävyys on käsitteenä ongelmallinen. Vielä ongelmallisempi se on todennäköisesti käytäntöön sovellettaessa; kenen kestävydestä on lopulta kyse ja millä aikavälillä ja aluetasolla sitä tarkastellaan? Paikallisen kestävyuden huomioiminen edellyttää monipuolista tutkimusta koskien metsän eri käyttömuotojen merkitystä ja yhteensovittamista sekä luontomatkailun kehittämisen mahdollisuuksia, aluetaloudellisia vaikutuksia ja yhteisiä etuja metsän muiden käyttömuotojen kanssa.

Kirjallisuus

- Kilki, P. 1970. Turisteja Suomeen. Julkaisussa: Haukioja, M. & Lovén, L. (toim.). Niin metsä vastaa...: metsät ja luonnonsuojelu. Metsäylioppilaat r.y., Helsinki. s. 94–96.
- Matkailun edistämiskeskus 1993. Ympäristöä säästävä matkailu – 90-luvun haaste Suomen matkailulle. Matkailun edistämiskeskus, Helsinki. 6 s.
- Metsälaki 1996. Suomen säädöskokoelma n:o 1093/1996.
- Pietarinen, J. 1987. Ihminen ja metsä: neljä perusasetusta. *Silva Fennica* 21(4): 323–331.
- Saarinen, J., Keränen, A. & Sepponen, P. 1996. Luonnon vetovoimaisuuteen perustuvan matkailun taloudelliset vaikutukset paikallistasolla: esimerkkinä Saariselän matkailu. Julkaisussa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto virkistys- ja matkailuympäristönä. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 619. s. 79–92.
- Saastamoinen, O. & Kajala, L. 1995. Konfliktit ja met sien virkistyskäyttö: ajallisia, spatiaalisia ja institutionaalisia ulottuvuuksia. Julkaisussa: Järviluoma, J., Saarinen, J. & Vasama, A. (toim.). ”Jos metsään haluat mennä...” Näkökulmia luonnon virkistys- ja matkailukäyttöön. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 571. s. 53–62.

Turunen, M. 1995. Metsämatkailu – mahdollisuudet ja kehittäminen. Julkaisussa: Järviluoma, J., Saarinen, J. & Vasama, A. (toim.). ”Jos metsään haluat mennä...” Näkökulmia luonnon virkistys- ja matkailukäyttöön. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 571. s. 129–133.

■ Jarkko Saarinen (jarkko.saarinen@metla.fi) toimii matkailu- ja kulttuurintutkijana Metsäntutkimuslaitoksen Rovaniemen tutkimusasemalla.